

PSYCHOSOCIÁLNÍ KOMPETENCE VYSOKOŠKOLSKÉHO UČITELE: ANALÝZA OBSAHU

PSYCHOSOCIAL COMPETENCE OF UNIVERSITY TEACHER: ANALYSIS OF CONTENT

Dana Linhartová

Anotace

Příspěvek je zaměřen na specifickou část problematiky vysokoškolské pedagogiky. Vymezuje pojem profesní kompetence a psychosociální kompetence vysokoškolského učitele. Dále vymezuje její obsah prostřednictvím 20 psychosociálních aktivit. Navržený soubor aktivit může učiteli na vysoké škole sloužit jako kritérium pro sebereflexi při autoevaluaci vlastní psychosociální kompetence.

Summary

The article is focused on specific fragment of university pedagogy. It deals with concept of university teacher's professional competence and psychosocial competence as well as its content by means of 20 psychosocial activities. The activities set could serve for university teacher as the measure for self-reflection by the psychosocial competence self-evaluation.

Klíčová slova

Profesní kompetence, psychosociální kompetence, psychosociální aktivity, vysokoškolský učitel, sebereflexe, autoevaluace.

Key words

Professional competence, psychosocial competence, psychosocial activities, university teacher, self-reflection, self-evaluation.

Úvod

Při vstupu do jakékoliv školní budovy, vysokou školu nevyjímaje, nás na první pohled upoutá velká koncentrace lidí na poměrně malém teritoriu. Zaplňují chodby, místnosti, přilehlé prostory. Procházejí kolem sebe, někteří spolu hovoří, jiní postávají opodál. Sešli se zde za zřejmým cílem. Jedni proto, aby se poznali něco nového, druzí proto, aby to nové jiným poskytli. Mnozí jsou v napětí z očekávaných událostí, plní otázek nejrůznější povahy, další mohou působit svébytně a blahosklonně při vlastní představě nastávajících okamžiků. Každý z nich je jedinečná a neopakovatelná individualita, která se dostává do přímého kontaktu s těmi ostatními. Všichni vybaveni dosavadními vlastními vědomostmi, dovednostmi, schopnostmi, postoji a zkušenostmi oprávněně tuší, že brzy nastane okamžik, kdy se chodby a přilehlé prostory vyprázdní, zaplní se výukové místnosti a v nich se začne odehrávat zvláštní aktivita, vedoucí k obohacení všech přítomných.

Oba partneři výukového procesu na vysoké škole do něj vstupují se svými cíli, představami, očekáváními, limitování dosavadní osobnostní úrovní a výbavou. Aby i dnešní vysokoškolské instituce naplňovaly historicky nepřekonanou vizi J.A. Komenského o školách, dílnách lidskosti, je třeba velmi vážně zvažovat, jak umocňovat psychosociální kvality těch, kteří na sebe berou riziko odpovědnosti vůči společnosti za úroveň a kvalitu vzdělání mladé generace. Je totiž naprosto zřejmé, že stupeň rozvoje psychosociální

kompetence vysokoškolského učitele může významně posilovat vliv a působení jeho kompetencí ostatních, a tak zprostředkovaně ovlivňovat nejen atmosféru, klima výukového procesu, ale i jeho efektivitu.

V této souvislosti stojí jistě za to připomenout, že mezi důležité funkce i dnešní vysoké školy bezesporu patří také její funkce socializační, integrační a personalizační (Vašutová, J., 2001), na jejichž naplňování by se zcela určitě měl stylem vlastní práce a chování podílet každý z jejich pedagogů. Lépe se této aktivity zhostí učitel, který bude v tomto ohledu náležitě vybaven a připraven a který se z vlastního přesvědčení rozhodne prosociálně jednat.

Cíl a metodika

Stěžejním **cílem** našeho pojednání je na základě vymezení profesní kompetence vysokoškolského učitele stanovit rámcový obsah jeho kompetence psychosociální. Tím poskytneme východiska pro sebereflexi a následnou autoevaluaci jedné ze základních profesních kompetencí učitele vysoké školy.

Naplnění cíle předpokládá akceptovat v něm následující **metody vědecké práce**. Pro stylizaci teoretických východisek problematiky se nosnými metodami jeví ***studium odborných literárních pramenů, metoda interdisciplinárního a kritického přístupu*** k dané tématice, stejně jako ***implementace vlastních zkušeností***. K formulaci empirické stránky tohoto odborného pojednání budou využity metody ***analýzy a syntézy, indukce a dedukce, komparace, zobecňování a modelování***.

Výsledky

Profesní kompetenci vysokoškolského učitele pokládáme za *soubor jednotlivých kompetencí různé povahy, které spolu dohromady vytvářejí obraz profese a profesionality svébytné osobnosti akademického pracovníka*. Je dosti obtížné jej pregnantně formulovat, neboť kompetence se vzájemně prolínají, obohacují a struktura činností vysokoškolského učitele, jež by mohla být pro jejich formulaci cenným vodítkem, nevyjadřuje jejich vyčerpávající četnost. Vyjdeme-li ale z předpokladu, že kompetence je chápána jako způsobilost či připravenost a budeme-li tuto hledět transformovat do podmínek akademické profese, pak její specifikování můžeme realizovat tak, že stanovíme základní druhy připravenosti jedince pro plnění profesionální role vysokoškolského učitele.

Učitel na vysoké škole musí být k výkonu své akademické profese připraven jak po stránce odborné, vědecko-výzkumné, manažerské, poradenské, tak i psychodidaktické a psychosociální. Proto můžeme uvažovat o následující skladbě jeho profesní kompetence:

- odborná kompetence,
- vědecko-výzkumná kompetence,
- manažerská kompetence,
- poradenská kompetence,
- psychodidaktická kompetence,
- psychosociální kompetence.

Psychosociální kompetence vyjadřuje *způsobilost vysokoškolského učitele optimálně jednat se svými sociálními partnery v prostředí vysokoškolské instituce i mimo ni* a zcela zřejmě ovlivňuje výslednou podobu všech jeho výše uvedených kompetencí. Spočívá v jeho rozvinutých dovednostech a schopnostech psychosociální povahy, jejichž formování je vhodné podpořit základními psychosociálními vědomostmi. V sociálních interakcích v podmínkách vysoké školy se pedagog dostává do sociálních kontaktů nejrůznější povahy, jež by měl zvládat s bravurou hodnou profesionála. Jeho vhodná osobnostní výbava pro výkon profese sociálního typu mu může být cenným vodítkem, ale jen ona sama bez

promyšleného, cíleného a inspirativního, zejména prožitkového a nácvikového impulsu, k jeho očekávané psychosociální připravenosti zcela určitě nestačí. Je zřejmé, že vrozené dispozice psychosociální kvality dokáží úspěšně plnit roli odrazového můstku, jehož výchozí síla a nasměrování odrazu může významně ovlivnit zvnitřňování sociálních zkušeností jejich vlastníků. Stejně tak je nutné si uvědomit, že genetické dispozice jednotlivých učitelů na vysoké škole se mohou stát limitujícím faktorem pro utváření jejich vlastní psychosociální kompetence. Přesto je nezbytné nabízet vysokoškolským učitelům ucelené možnosti dalšího osobnostního rozvoje a neponechat přípravu této důležité kompetence náhodě a pouhé nahodilé libovůli jejich nositelů. K opodstatněnosti a oprávněnosti naší úvahy v tomto smyslu nás jednoznačně přivádí a podporuje její myšlenka o snahách současných vysokých škol zdárně uspět v konkurenčním prostředí též prostřednictvím kvalitních akademických sborů.

Obsah psychosociální kompetence vysokoškolského pedagoga lze dle našeho mínění vymezit prostřednictvím aktivit psychosociální povahy, které vysokoškolský učitel uskutečňuje ve vlastních profesních činnostech v prostředí vysokoškolské instituce i mimo ni. Pokládáme-li za stěžejní soubory profesních činností akademického pracovníka neumelecky zaměřené vysokoškolské instituce činnosti pedagogické, vědecké, výzkumné, manažerské a expertní, pak je v nich možné souhrnně vysledovat tyto jeho obecné aktivity psychosociální orientace:

- sebepoznávání vlastních osobnostních kvalit,
- sebehodnocení vlastních osobnostních kvalit,
- rozvíjení vlastních osobnostních kvalit,
- rozvíjení vlastního duševního zdraví,
- poznávání osobnostních kvalit ostatních členů jeho sociálního prostředí,
- hodnocení osobnostních kvalit ostatních členů jeho sociálního prostředí,
- podporování rozvoje osobnostních kvalit ostatních členů jeho sociálního prostředí,
- chránění duševního zdraví ostatních členů jeho sociálního prostředí,
- komunikování se členy jeho sociálního prostředí,
- vcitřování se do osobností členů jeho sociálního prostředí,
- naslouchání členům jeho sociálního prostředí,
- navazování sociálních vztahů se členy jeho sociálního prostředí,
- rozvíjení sociálních vztahů se členy jeho sociálního prostředí,
- ukončování sociálních vztahů se členy jeho sociálního prostředí,
- jednání se členy jeho sociálního prostředí,
- respektování individualit v sociálním styku,
- vytvoření psychosociální atmosféry v sociálních skupinách ve vysokoškolském prostředí,
- formování psychosociálního klimatu v sociálních skupinách ve vysokoškolském prostředí,
- řešení konfliktních situací,
- předcházení výskytu sociálně patologických jevů ve vlastním sociálním prostředí.

Uvedený výčet 20 nosných psychosociálních aktivit vytváří obecný obsahový rámec psychosociální kompetence vysokoškolského učitele. Tento lze vzhledem k jeho jednotlivým partnerům v sociálním styku (studenti terciárního a sekundárního vzdělávání, kolegové terciárního a sekundárního vzdělávání, vědečtí pracovníci, ostatní zaměstnanci resortu školství, nadřízení, podřízení, laická veřejnost) specifikovat a koncipovat tak její obsah podstatně detailněji. Bylo by ale velmi pravděpodobné, že pokud bychom k tomuto přistoupili, detailizovaný soubor aktivit by se mohl stát podstatně rozšířenějším a tudíž méně přehledným.

V důsledku jistého zjednodušení pohledu na psychosociální kompetenci vysokoškolského učitele navrhuje obsahově zúžit vymezení 20 psychosociálních aktivit

tak, aby se těsněji a výběrově vázaly na jeho stěžejní profesní aktivity. Předkládáme proto následující výčet 20 specifických psychosociálních aktivit učitele vysoké školy:

1. sebezpoznávání vlastních osobnostních kvalit vysokoškolského učitele,
2. sebehodnocení vlastních osobnostních kvalit vysokoškolského učitele,
3. rozvíjení vlastních osobnostních kvalit vysokoškolského učitele,
4. rozvíjení vlastního duševního zdraví vysokoškolského učitele,
5. poznávání osobnostních kvalit studentů a ostatních vysokoškolských učitelů,
6. hodnocení osobnostních kvalit studentů a ostatních vysokoškolských učitelů,
7. podporování rozvoje osobnostních kvalit studentů a ostatních vysokoškolských učitelů,
8. chránění duševního zdraví studentů a ostatních vysokoškolských učitelů,
9. komunikování se studenty a s vysokoškolskými učiteli,
10. vciťování se do osobností studentů a vysokoškolských učitelů,
11. naslouchání studentům a vysokoškolským učitelům,
12. navazování sociálních vztahů se studenty,
13. rozvíjení sociálních vztahů se studenty,
14. ukončování sociálních vztahů se studenty,
15. jednání se studenty a vysokoškolskými učiteli,
16. respektování individualit studentů a vysokoškolských učitelů v sociálním styku,
17. vytvoření psychosociální atmosféry ve studijní skupině,
18. formování psychosociálního klimatu ve studijní skupině,
19. řešení konfliktních situací se studenty a vysokoškolskými učiteli,
20. předcházení výskytu sociálně patologických jevů ve studijní skupině.

Navrhované základní psychosociální aktivity, jejichž celkový počet je 20, lze podle našich představ systematicky shrnout do 4 problémových okruhů, z nichž každý je tvořen konkrétními psychosociálními aktivitami, a to takto:

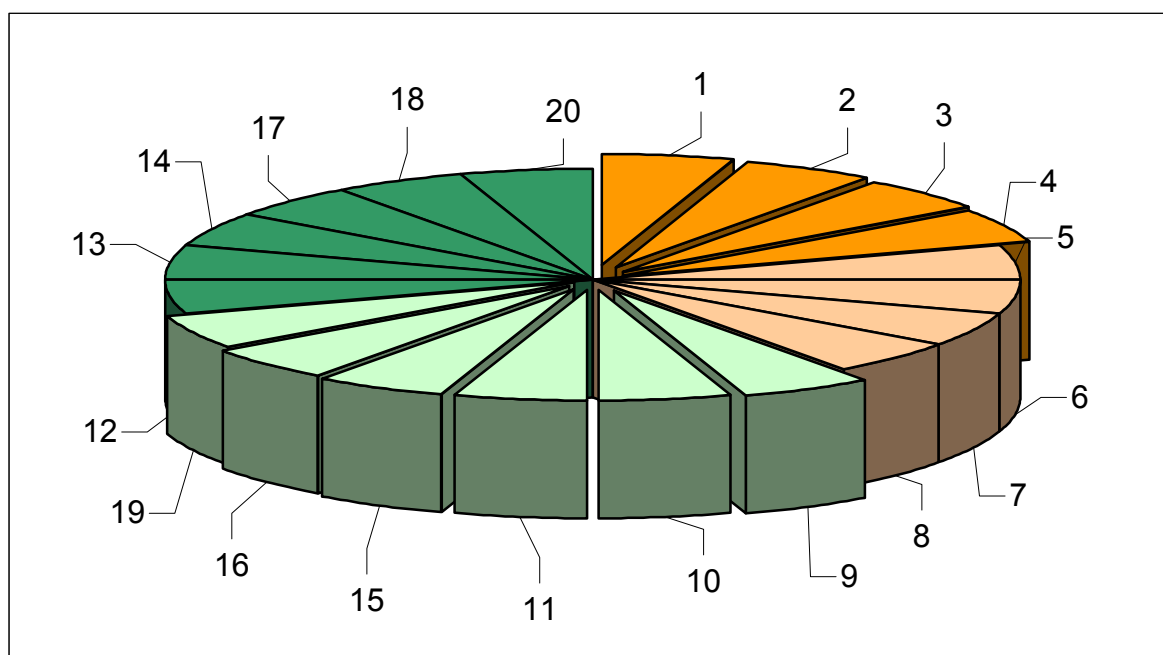
Problémový okruh č. 1: Porozumění vysokoškolského učitele sobě samému a rozvoj vlastní osobnosti – psychosociální aktivity 1, 2, 3, 4.

Problémový okruh č. 2: Porozumění studentům a ostatním vysokoškolským učitelům a rozvoj jejich osobností – psychosociální aktivity 5, 6, 7, 8.

Problémový okruh č. 3: Komunikace se studenty a vysokoškolskými učiteli - psychosociální aktivity 9, 10, 11, 15, 16, 19.

Problémový okruh č. 4: Sociální vztahy se studenty – psychosociální aktivity 12, 13, 14, 17, 18, 20.

Obr 8: Skladba problémových okruhů psychosociální kompetence vysokoškolského učitele (včetně psychosociálních aktivit)

Legenda:

- Porozumění vysokoškolského učitele sobě samému a rozvoj vlastní osobnosti
- Porozumění studentům a ostatním vysokoškolským učitelům a rozvoj jejich osobností
- Komunikace se studenty a vysokoškolskými učiteli
- Sociální vztahy se studenty

Diskuse

Z uvedeného přehledu vyplývá, že v oblasti psychosociální kompetence by měl být vysokoškolský učitel rozvinut zejména ve 4 hlavních problémových okruzích. Obsahová náplň psychosociálních aktivit v problémových okruzích č. 3 a č. 4 spolu velmi těsně souvisí a jejich zařazení pouze do jednoho z nich je spíše teoreticky než prakticky orientované. Jako funkční by se zřejmě jevilo, spojit okruh č. 3 s okruhem č. 4 v jediný celek. Ten by ovšem ve srovnání s okruhem č. 1 a č. 2 (každý z nich zahrnuje vždy 4 psychosociální aktivity) obsahoval poměrně velké množství psychosociálních aktivit (celkem 12). Tak by se problémové okruhy mohly jevit jako obsahově nevyvážené, a proto jsme se rozhodli pro uvedenou čtveřici problémových okruhů. Jejich pevné zakotvení v jeho vlastní osobnostní výbavě mu může pomoci v optimálnějších zvládnutí výkonů jeho profese.

Vysokoškolský pedagog plní v lidském společenství mnoho nezastupitelných úloh, které jednoznačně vyplývají z jeho specifického profesního zařazení. Přesto ale pořád zůstává člověkem, homo sapiens, a proto jeho osobnost, stejně jako osobnosti ostatních lidí, také mohou, v případě že jsou v jejich duševnu konstituovány, modelovat pýcha, úcta a pokora. Dominantní pýcha mu může kromě jiného bránit v odvaze a síle nastavit své vlastní práci pro něj poučné a podnětné zrcadlo. Úcta a pokora mu mohou pomoci odvahu a sílu probudit a k poučnému a podnětnému zrcadlu ho přivést. Převládající pýcha vysokoškolskému učitelovi

nedovolí do nastaveného zrcadla nahlédnout a znemožní mu tak, aby se v něm viděl, posoudil sebe sama a případně přehodnotil některé parametry vlastního chování. Rozvinutá úcta a pokora ho naopak přimějí, aby v zrcadle sám sebe shlédl, zhodnotil své chování a rozvážil, které možné úpravy v něm následně učiní.

Autoevaluace vysokoškolského učitele, jako schopnost a dovednost hodnocení vlastních profesionálních aktivit, jednoznačně vychází ze schopností *sebereflexe*. Její vysvětlení vychází z psychologického vymezení pojmu reflexe, který bývá v psychologii chápán jako (Geist, B., 2000, s.247, Hartl, P., Hartlová, H., 2000, s.502-503) odrážení, případně sebezpozorování, obrácení myšlení na sebe, do vlastního vědomí a prožitků.

Autoevaluace psychosociální kompetence obsahuje podle našeho mínění v obecné rovině zaujetí hodnotícího stanoviska samotného vysokoškolského učitele ke 20 vlastním aktivitám psychosociální orientace, které jsme výše formulovali.

V našem pojetí zřetelně odlišujeme autoevaluaci psychosociální kompetence od její sebereflexe. **Sebereflexi** chápeme jako významný předstupeň autoevaluace, v jejímž rámci učitel vysoké školy prostřednictvím obrácení se do sebe, do vlastního vědomí odráží ve vazbě na projevy chování svých sociálních partnerů svoji psychosociální připravenost. **Autoevaluaci** pak pokládáme za výsledný nástroj zjišťování a posuzování určitého stavu připravenosti vysokoškolského učitele k výkonu jeho profese.

Závěry

V prostředí vysokoškolské instituce existují vedle sebe mnohé jedinečné a neopakovatelné bytosti, které si při vzájemném kontaktu mohou pomáhat umocňovat své osobnostní kvality. Podle prvního a mnohdy zjednodušujícího pohledu by mohlo být patrné, že některé z nich, zejména ty, které jsou věkově starší, jsou dokonalejší než ty druhé. Při druhém a dalším hlubším náhledu ale můžeme zjistit, že zjednodušování se nevyplácí. Nelze totiž formulovat jednoznačné stanovisko v tom smyslu, že vysokoškolští učitelé jsou ve všech ohledech psychicky zralejší než jejich studenti. Existuje sice zřejmý předpoklad o možné pravděpodobnosti tohoto sdělení, vyplývající z teorií o psychickém vývoji a dozrávání osobnosti jedince, ale tento nemusí být vždy a ve všech ohledech zcela naplněn.

Psychicky zralého jedince zcela jistě charakterizuje socializovaná psychika. Ta je jeho okolí představována jako komplex psychických projevů v oblasti myšlení, cítění a vůle, jež jsou vždy koncipovány s ohledem na jeho sociální prostředí. V tomto smyslu tedy chápeme socializovanou osobnost vysokoškolského učitele jako osobnost schopnou sdělovat své myšlenky, citová naladění a mravní jednání tak, aby jim studenti vysoké školy rozuměli, a současně byla připravena chápat rozumová, pocitová a volní sdělení vysílaná z jejich strany.

Proto jsme přemýšleli o takových psychických kvalitách osobnosti vysokoškolského pedagoga, které budou hodné socializovaného jedince, a pokusili se specifikovat obsah jeho psychosociální kompetence.

Literatura

- GEIST, B. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: VODNÁŘ, 2000, 425 s. ISBN 80-86226-07-7
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 774 s. ISBN 80-7178-303-X
- LINHARTOVÁ, D. *Psychosociální kompetence vysokoškolského učitele*. Habilitační práce. Brno: PdF MU, 2003, 173 s.
- V AŠUTOVÁ, J. Kvalifikační předpoklady pro nové role učitelů. In WALTEROVÁ, E. *Učitelé jako profesní skupina, jejich vzdělávání a podpůrný systém*. Sborník z celostátní konference. 1. vyd. Praha: UK Pedagogická fakulta, 2001, s. 19-46.